

Teoreticko-metodologická východiska výzkumu sociální struktury společnosti

FRANTIŠEK CHARVÁT
Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha

Sociální rozdíly a společenské vztahy; sociální struktura společnosti

Sociální struktura společnosti je bezesporu jedním z klíčových problémů marxisticko-leninské sociologie. V jejím rámci se analyzují důležité momenty, které završují předešlé a formulují další základní tendence společenského vývoje. Proto je důležité samo vymezení kategorie „sociální struktura“.

Východími pojmy buržoazní sociologie, z nichž vychází pojetí sociální struktury, jsou kategorie sociálních rozdílů (stratifikace) a funkcí (funkcionalismus). Tato tradice představuje otevřené nebo skryté rozvinutí idejí především Maxe Webera; jejími dalšími zastánci jsou například J. A. Schumpeter, P. Sorokin, T. Parsons, C. Davis, S. E. Moore a také celá řada představitelů tzv. stratifikačních koncepcí západní empirické sociologie. Naším cílem není kritická analýza pozic jednotlivých zástupců tohoto směru. Shrňme pouze základní a všem vlastní principy, které, podle našeho názoru, zásadně určují charakter a zaměření jejich názorů a současně jasně odhalují jejich gnoseologickou mělkost a svým způsobem zákonitou „bídu sociologie“ tohoto ražení.

Buržoazní koncepce sociální struktury vycházejí především z *pozitivisticky chápáné kategorie sociálních rozdílů* jako určité autonomní danosti. K „systémům sociální nerovnosti“ přistupují, aniž by si kladly principiální otázky týkající se vzniku sociálních rozdílů a jejich historického vývoje. Proto nejsou schopny uspokojivě řešit ani základní problém historicko-genetických vztahů stupňů sociální diferenciaci. Z toho nevyhnutelně vyplývá jev, který lze nazvat *pluralistickým chápáním* sociálních rozdílů (uveďme v této souvislosti např. pluralismus M. Webera při určování tříd, který rozlišuje mj. třídy podle majetku, postavení na trhu, podílu na moci apod.). Pozitivistický nehistorický přístup a pluralistický empirismus tvoří dvě strany jedné mince. Ve vzájemném spojení vedou ke zdůrazňovanému *sociologismu* při výzkumu sociální struktury, tj. k chápání *sociálního* ve společnosti jako prvotního faktoru jejího vývoje. (Povšimněme si, že v dané souvislosti máme co činit se známým durkheimovským principem interpretace „sociálního“.) Sociální diferenciaci se objasňuje „sama“ jako funkcionální nezbytnost. Schéma názorů teoretiků sociální stratifikace lze shrnout v hlavních rysech následujícím způsobem: Ve společnosti existují rozdíly, které plní určité funkce, jež jsou také příčinou sociálních rozdílů. Přitom není vůbec podstatné, jaké ostatní kategorie a pojmy se navěšují na tuto vetchou kostru funkcionálních teorií sociální stratifikace (ať komplikované spekulace „hodnotové integrace“, „systém norem a pozic“ T. Parsonse či přímočařejší závěry Davise, Moora a dalších). Logickým důsledkem sociologismu v oblasti zpracování konkrétních dat o sociálních rozdílech jsou snahy o jejich „statistické zobecnění“, o sjednocení individuálních sociálních statusů (tj. postavení jednotlivců v dílčí linii diferenciaci) do tzv. syntetických statusů, určujících jakousi globální sociální diferenciaci. *Umělost* takových pojetí je

charakteristickým rysem buržoazních koncepcí sociální struktury. Nechceme přirozeně tvrdit, že všechny formy zpracování údajů, které vznikly v rámci buržoazní empirické sociologie, nemají žádnou hodnotu, avšak je nezbytné správně vymezit možnosti jejich použitelnosti, účelnost jejich využití a adekvátnost sociologické interpretace výsledků získaných na základě jejich užití. V žádném případě nelze jakékoliv formy zobecňování vztahů v systémech sociálních rozdílů přenášet ani do roviny statistických postupů a metod, tím méně v případech, kdy jejich „sociální obsah“ není vyjasněn (máme na mysli, zjednodušíme-li otázku, reálný význam a smysl např. vytváření určitých syntetických indexů apod.). To nevyhnutelně vede k nepřekonatelným překážkám ve společenskovědním poznání.

Marxisticko-leninské pojetí sociální struktury je v zásadním protikladu s těmito koncepcemi. Nevychází ze sociálních rozdílů jako z prvotních nadhistorických daností a nesnaží se pomocí funkcionálních tautologií podírat tento mylný princip. Proti mnohomluvné metafyzice weberovského přeceňování a autonomizace sfér rozdělování a potřeb, neadekvátnímu zobecňování jevů v historicky krátkých intervalech, staví marxismus-leninismus skutečnou pravdu o procesech společenského vývoje, o jeho dialektickém charakteru. Nechceme na tomto místě zevrubně uvádět vynikající argumentaci, již Lenin charakterizoval základní rozdíly mezi buržoazní sociologií a marxistickým historicko-materialistickým přístupem ve svém díle *Kdo jsou „přátelé lidu“?*. Omezíme se pouze na protikladnost marxisticko-leninského a buržoazního sociologického pojetí složitých problémů sociálních rozdílů.

Historický materialismus chápe sociální rozdíly jako dějinně vzniklé produkty společenské činnosti lidí, které nejsou neměnné, ale naopak se stále vyvíjejí. Nepovažuje je za určitý homogenní souhrn, ale historicky konkrétně analyzuje „rozdíly uvnitř samotných sociálních rozdílů“, a to jak v obsahu, tak i v čase. Protože hlavním zdrojem společenského vývoje je společenská výroba, její historicky určený způsob, proniká tento výchozí princip marxisticko-leninské analýzy i do oblasti sociálních rozdílů, umožňuje jejich poznání nikoli na základě umělých a často i náhodných spekulací, ale v souladu s logikou historického vývoje. K souhrnu sociálních rozdílů nelze proto přistupovat pluralisticky, nelze opomíjet rozhodující roli výrobních, ekonomických rozdílů. Společenská dělba práce představuje dynamickou základnu pro vývoj sociálních rozdílů. Jími se však nevyčerpává systém kategorií nutný pro adekvátní definici sociální struktury společnosti.

Pro společenský vývoj jsou důležité nejen rozdíly, ale — a to především — společenské vztahy. A právě tyto vztahy, zejména však jejich jádro, tj. vztahy mezi lidmi ve výrobním procesu, buržoazní sociologie ve velké většině případů ignoruje, nebo přinejmenším redukuje a zkracuje

Zastavme se krátce u porovnání těchto dvou pojmů, tj. sociálních rozdílů a sociálních vztahů. Předně je nutné zdůraznit, že vůbec nejde o synonyma: jestliže rozdíly charakterizují „rozdílnost“, dělbu, pak vztahy znamenají „sjednocení“, skladbu. Je to spíše metafora, avšak podle našeho názoru vystihuje názorně jejich netotožnost. Mezi sociálními rozdíly a sociálními vztahy existuje hluboká dialektická vazba. Víme, že rozdíly jsou vnější formou společenských vztahů, zvláštním druhem vztahů. Sociální rozdíly však na druhé straně určují pole dalšího vývoje společenských vztahů: tak například majetková diferenciace vystupuje v kapitalistické společnosti jako vnější důsledek vykořisťovatelských výrobních vztahů a na druhé straně určitý stav majetkové diferenciace určuje pole dalšího vývoje vykořisťovatelských výrobních vztahů.

Mezi sociálními rozdíly a společenskými vztahy existuje jedna důležitá odlišnost. Jedná se o různý stupeň jejich měřitelnosti a přímé empirické postižitelnosti. Lze-li snadno empiricky sledovat první, o druhých to říci nelze. Tato okolnost bezesporu podstatně ovlivňuje teoretické konstrukce, které se opírají pouze o tradiční formy empirického výzkumu. Avšak tuto okolnost nelze v žádném případě absolutizovat. Závěr, že společenské vztahy nelze empiricky analyzovat, je nesprávný. Především je lze částečně empiricky popsat pomocí odpovídajících sociálních rozdílů. Tak například rozdíly ve vzdělání v dané společnosti poskytují určitou, tak říkajíc, opěrnou informaci o společenských vztazích spojených se vzděláním, tj. vedoucích k vzdělanostní diferenciaci. Diferenciace sama o sobě však nemůže postihnout a vyjádřit, jakým způsobem budou využívány hodnoty vzdělání a k jakým novým typům společenských vztahů povedou. Nebo ještě názorněji: majetkové rozdíly ještě plně neodhalují, jakým způsobem a v jakých formách jich bude využito. Připomeňme si v této souvislosti dobře známý závěr marxistické politické ekonomie, že ne každá suma peněz a zboží je kapitál, že jedno a totéž množství peněz či zboží může v kapitalistické společnosti vést k různým typům společenských vztahů, stát se východiskem pro různé typy integrace. Může totiž bezprostředně rozvíjet sféru vykořisťování, avšak také vést k různým vztahům v oblasti spotřeby apod.

Z těchto příkladů vyplývá podstatný rozdíl mezi kategoriemi sociálních rozdílů a společenských vztahů: jestliže kategorie sociálních rozdílů odráží především stav, pak kategorie společenských vztahů je spojena se společenským vývojem. Dialektiku stavu a vývoje lze v daném případě formulovat takto: bez kategorie společenských vztahů nelze pochopit reálný význam a smysl sociálních rozdílů, bez zachycení a analýzy sociálních rozdílů nelze konkrétně zkoumat další vývoj společenských vztahů. V tomto principu je třeba spatřovat základní nástroj kritické analýzy různých teorií sociální stratifikace.

Sociální strukturu společnosti nelze určit pouze prostřednictvím kategorie sociálních rozdílů, které mohou maximálně, ne však v jakékoli kombinaci, ale s ohledem na dialektické vzájemné vztahy mezi společenskou výrobou a formováním celé společnosti, určit její základní prvky. V tomto případě je nutné využít kategorií společenských vztahů, dodat sociálním rozdílům pohyb, dynamiku, určit jejich společenský efekt. Proto lze sociální strukturu chápat jako *historicky vzniklý a podmíněný souhrn společenských vztahů, jehož jádro tvoří vztahy mezi lidmi ve výrobním procesu a který formuje systém sociálních rozdílů, v jehož rámci jsou určeny základní objekty a subjekty dalšího vývoje společenských vztahů.*

Základním objektem a subjektem sociální struktury v současných historických podmínkách jsou *třídy*. Zvláště při určování tříd vystupuje do popředí výše zmíněná dialektika společenských vztahů a sociálních rozdílů. Rozebereme v dané souvislosti leninskou diferenciaci tříd, uvedenou v práci Velká iniciativa [Lenin 1955: 415]. „Třídy jsou velké skupiny lidí, které se navzájem liší svým místem v historicky určitém systému společenské výroby, svým vztahem (většinou zajištěným a vytčeným v zákonech).“ Zde je jasně formulován třídní diferenciací aspekt, rozlišení tříd, které je podmíněno určitým systémem společenské výroby, výrobními vztahy (tj. jádrem společenských vztahů). Dále Lenin píše: „... podle vztahu (jenž je z větší části zakotven a zformulován v zákonech) k výrobním prostředkům“ — tj. hlavní linie sociálních rozdílů, nejpodstatnější linie diferenciaci, která určuje vývoj nejdůležitějších společenských vztahů — ; „... podle úlohy, kterou hrají ve společenské dělbě práce“ — zde nabývá předcházející diferenciací aspekt aktivní formu, a proto zahrnuje i důle-

žitý aspekt společenských vztahů - , „a tedy podle toho, jakým způsobem získali část společenského bohatství a podle velikosti té části, kterou disponují...“ - zde nachází své adekvátní vyjádření další, i když odvozený, aspekt diferenciací a společenských vztahů.

Další část leninské definice tříd je (máme-li postihnout celou její hloubku) nejkonzentrovanejším a nejpřesnějším vyjádřením významu společenských vztahů pro určitou sociální strukturu: „Třídy jsou takové skupiny lidí, z nichž jedna si může přivlastňovat práci druhé díky jejich rozdílnému postavení v určitém řádu společenského hospodářství.“

Z tohoto důvodu tvoří vztahy mezi třídami základ komplexu společenských vztahů. Vyjadřují-li rozdíly určitý podmíněný stav tříd, v širším smyslu i sociálních skupin (tj. společenských útvarů, které jsou určeny jinými diferenciacími liniemi, např. prostorovými, kulturními apod.), jsou společenské vztahy prostředím pro jejich historickou činnost.

Když buržoazní či revizionističtí ideologové užívají pojmu „třídy“, tedy pouze ve značně zúženém významu: nechť ani slyšet o tom, že v současných historických podmínkách jsou třídy jako nejsložitější makrosociální skupiny nejdůležitějším subjektem historického vývoje směrem k vlastní negaci. Často lze slyšet názor, že třídní struktura, tj. faktické jádro celého komplexu sociální struktury v současných historických podmínkách, je zvláštním a současně jednoduchým elementárním případem sociální diferenciací.

Podle této interpretace se před námi objevuje jakoby protichůdný typ stratifikace (za kapitalismu) či třídní dichotomie v socialistické společnosti (dělnická třída a družstevní rolníci). Poslední typ ohrazeného chápání třídní struktury, doplněný ještě o inteligenci a prezentovaný v podobě „stalinské třídní trichotomie“, je výsledkem kritiky třídního přístupu v podmínkách Československa; tak byl předkládán P. Machoninem [Machonin 1969]. Boj proti leninské teorii tříd, tak, jak byla podána v jeho dílech, vycházel ze zúžené nemarxistické, neleninské interpretace tříd.

Proti tomuto chybnému chápání tříd byly postaveny výsledky studia sociální diferenciací. To v žádném případě nevedlo k vyvrácení objektivního třídního charakteru společenského vývoje socialistické společnosti, ukázalo se však, že autor zcela nesprávně pochopil třídy a jejich historickou roli, což bylo dokázáno v celé řadě kritických analýz zmíněného výzkumu (v dílech Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV a SAV, také v dílech sovětských sociologů a filozofů, např. M. N. Rutkeviče, V. D. Skaržinské a dalších).

Sociální strukturu a její dynamické jádro — třídní strukturu, která odráží charakteristické rysy společenského výrobního způsobu — nelze v žádném případě zredukovat na prosté statistické rozdělení obyvatelstva na základě sociálně třídních kategorií. Takový přístup by nevyhnutelně vedl k výše zmíněným chybám, k naprosté ignoraci rozhodujícího významu kategorie společenských vztahů pro určení a výzkum sociální struktury společnosti.

Vývoj sociální struktury jako proces reprodukce společenských vztahů

Myšlenková a společenskopolitická převaha marxismu-leninismu spočívá v jeho dynamickém přístupu k analýze společenského vývoje, který se ostře liší od pozitivistických spekulací. Pouze historickým přístupem lze správně popsat a pochopit historický charakter skutečnosti. Jednou ze stěžejních dynamických kategorií, kterou důkladně rozpracoval K. Marx, je *reprodukce*. Obyčejně se tato kategorie výhradně spojuje s její ekonomickou nebo demografickou for-

mou. Tento přístup se nám však nezdá být zcela správný, neboť značně zužuje význam a smysl této kategorie, přičemž především ochuzuje souhrn prostředků poznání, které slouží k analýze jevů nacházejících se za hranicemi ekonomických a demografických disciplín. Mimoto se tento přístup neshoduje s tezemi marxismu-leninismu. Vzpomeňme v této souvislosti jedno z mnoha míst v Marxových dílech, která jednoznačně potvrzují šíři a sílu poznání výše uvedené kategorie. V *Kapitálu* Marx napsal: „Ustavičné udržování a reprodukce dělnické třídy zůstává vždy nezbytnou podmínkou reprodukce kapitálu... Kapitalistický výrobní proces, vzat v celkové souvislosti, čili jako proces reprodukce, vyrábí tedy nejenom zboží, ne jen nadhodnotu, vytváří a reprodukuje samotný kapitalistický vztah – kapitalismus na jedné straně, námezdního dělníka na druhé straně.“ [Marx 1954: 604–610].

Vidíme, že Marx užívá pojmu „reprodukce“ v značně širší podobě, zvláště přistupuje-li k problémům sociální struktury společnosti, formování společenských tříd a jejich vzájemných vztahů. Sociální strukturu, její vývoj, její dynamický obsah charakterizuje jako proces reprodukce sociálních vztahů, který je úzce spojen s reprodukčními cykly, jež vymezují ten nebo onen výrobní způsob.

Málokdo sdílí názor, že kategorii sociální struktury lze – byť i v empirické úrovni – spojovat se statistickými údaji o složení obyvatelstva, dělnickou třídou a jejím podílem na celkovém počtu obyvatelstva či na celkovém počtu ekonomicky aktivního obyvatelstva. Není správné zužovat tento pojem pouze na jeho kvantitativní stránku nebo na odvozené charakteristiky. Jde nejenom o to, že je nutné brát v úvahu celou rozsáhlou škálu distribucí postihujících rozdíly mezi jednotlivými třídami a sociálními skupinami podle dalších kritérií: obsahu a charakteru práce, demografických, kvalifikačních, vzdělanostních kritérií, podle výše příjmů, životní úrovně, způsobu života, trávení volného času atd., jak by se mohlo na první pohled zdát. Jde o to, že tato zúžená představa má svou kvalitativní a kvantitativní polohu. Kvantitativní poloha zúženého pojetí je dána tím, že strukturní momenty společnosti omezíme na soustavu jakýchsi „řezových distribucí“, mezi nimiž hledáme a pomocí statistických prostředků nacházíme určité typy závislostí. Kvalitativní stránka celé věci spočívá ve statickém, necelkovém pojetí sociální struktury. Skutečnost této redukce však málokdo připustí, a jistě právem: v teoretické konceptualizaci je totiž daleko patrnější ona nedialektická chyba, spočívající v zúženém pojetí tříd a sociálních skupin. Ústředním momentem řešení problémů je tedy odpověď na značně palčivou otázku, jak nalézt ono aktivní, pravdu odkrývající pojetí sociální struktury, dovedené až do úrovně prostředků jejího empirického sledování.

Této okolnosti je si vědoma i buržoazní společenská věda. Její řešení však bývá značně rychlé: je nutné „rozšířit“ soubor „řezových distribucí“ o čas, což fakticky znamená nezkoumat pouze jeden soubor dat, ale několik časově uspořádaných souborů dat, získat tedy trend daných distribucí. Jde bezesporu o značné obohacení empirického pohledu na tematiku sociální struktury, avšak nikoli o kvalitativní změnu daného přístupu. Takový přístup je, obrazně řečeno, přechodem od statického pohledu ke kinematickému, avšak nikoli dynamickému. Není přechodem od části k celku, ale přechodem od menší k větší části. (Poznamenejme v této souvislosti, že vydávání „větší části za celek“ bývá mnohdy myšlenkovou kamufláží, kterou užívá buržoazní ideologie). Tím však nechceme říci, že by jakákoli částečnost byla zcela chybná. Zcela chybné je pouze její ztotožňování s celkem.

Existuje však i další řešení, které nabízí buržoazní sociologie. Jde o koncepci

tzv. sociální mobility, jejíž teoretický návrh podal před půl stoletím P. Sorokin. Sociologie tento návrh široce empiricky rozvinula s cílem, který je patrný například z prací Lipseta: dokázat „otevřenost“ kapitalismu v konfrontaci se socialistickou společenskou praxí. Není naším cílem hodnotit tuto hluboce ideologicky založenou, protimarxisticky a protisocialisticky orientovanou koncepci.(1)

Intragenerační či intergenerační pohyby, tradičně sledované mobilitními výzkumy, nejenže postrádají skutečné teoretické zázemí, ale prakticky nejsou s to ani deskriptivně zaznamenat mechanismus vztahu individuálních dat k historické dynamice společenského celku. Jsou rozšířením jednoho statického pohledu o jiný kinematický aspekt. Ponechávají skutečně dynamické momenty vývoje tříd a sociálních skupin osudu „černé skříňky“, kterou však není možné na základě mobilitních vstupů a výstupů prakticky ani nepřímo analyzovat.

Není možné kriticky rozebrat veškeré pokusy o rozšíření prostředků empirického sledování sociální struktury o její skutečný dynamický aspekt. Není to však v této chvíli podstatné. Důležité je podtrhnout, že každý takový pokus, pokud není založen na skutečně celistvém a dynamickém pojetí sociálně třídní struktury samé, je předem určen k nezdaru.

Vzpomeňme opět citovaných Marxových slov, v nichž vyjadřuje podstatnou okolnost, že pro celkové pojetí takového fenoménu, jaký představuje výrobní proces, je nutné užít pojem reprodukce. Jinými slovy, přirozeným měřítkem pro kritické posuzování teoretických i empirických forem výzkumu sociálně třídních procesů je to, jak zachycují skutečné reprodukční momenty, tedy vlastní vývojové momenty, neboť reprodukce je vědeckou kategorií specifikující právě skutečnou historicitu společenského pohybu.(2)

Užitím tohoto měřítka, kritéria, odhalíme snadno chyby statického a kinematického chápání sociálně třídních procesů a od nich derivovaných forem empirického sledování tříd a sociálních skupin.

Sociální struktura, stejně jako její základní elementy v současných historických podmínkách, třídy a sociální skupiny, v sobě zcela přirozeně obsahují výrazný reprodukční moment: nejsou pouhým souhrnem individuí, jsou společenským procesem své vlastní produkce a reprodukce, jsou subjektem i objektem společenského pohybu.

Již výše jsme zdůraznili, že kategorie reprodukce našla své osově postavení ve zkoumání zejména demografických a ekonomických procesů. Zde také rozvinula svůj obsah, diferencovala se do svých dílčích specifických typů (biologická a sociální reprodukce obyvatelstva, prostá a rozšířená reprodukce či extenzivní a intenzivní rozšířená reprodukce, reprodukce pracovních sil, reprodukce výrobních vztahů apod.). To jistě není náhodné: jak v demografických, tak v ekonomických procesech je dynamika, vývojovost, dialektická cykličnost pohybu „nejhmataatelnější“, „nejnepřehlédnutelnější“.(3)

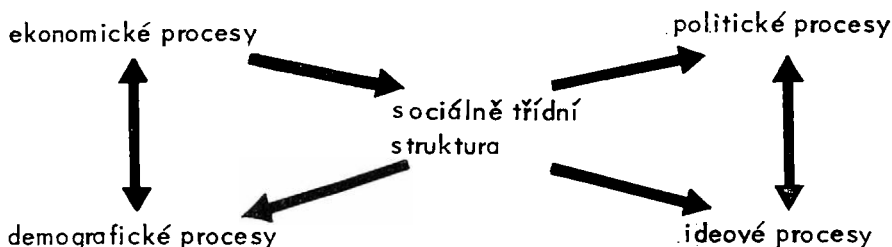
Avšak ne vždy „nepřehlédneme“ významné reprodukční momenty v obsahu sociálně třídních procesů, které jsou mimo jiné zcela přirozeně dány ekonomickými a demografickými spolupodstatami, determinantami sociálně třídního vý-

(1) Rozsáhlou kritickou analýzu těchto koncepcí podávají například M. Rutkevich a F. Filippov [1970].

(2) Mohli bychom obrazně a v záměrné zkratce ztotožnit pojem reprodukce s prostředkem zachycení celku a vývoje v každé společenskovědní tematice.

voje. Dosti často vymezujeme sociálně třídní strukturu vzhledem k jejímu ekonomickému, politickému a ideovému okolí — můžeme-li to tak říci — tak, že ekonomické a demografické procesy zahrnujeme do oblasti jejich determinant, zatímco politické a ideové momenty do sféry jejich důsledků, čili jinými slovy, analyzujeme dané téma způsobem znázorněným na schématu 1.

Schéma 1

Tomuto pojetí, které jistě obráží určitý aspekt společenského vývoje, avšak nikoli jeho celek, zcela přirozeně uniká procesuální podstata sociálně třídní struktury, která je chápána pouze jako „demograficko-ekonomický produkt“ a „ideově politická podmínka či báze“. Proto je i explikační síla kategorie reprodukce v tomto pojetí odkázána pouze do příčinné oblasti tříd a sociálních skupin a jejich vzájemných vztahů.(4)

Avšak celkové pojetí sociálně třídní struktury musí být především reprodukčním pojetím v širokém slova smyslu: jsou to totiž třídy a sociální skupiny jako historické produkty, které hrají závažnou roli subjektu svého vlastního vývoje; jsou to totiž třídy a sociální skupiny, které se účastní na své vlastní dějinné tvorbě či negaci. Reprodukce sociálně třídní struktury není ničím vnějším vůči demografické a ekonomické reprodukci, ale je jejich organickým rozšířením; z nich se neustále skládá a neustále obnovuje svůj vliv na jejich další průběh. Reprodukce sociálně třídní struktury je široce a hluboce strukturovaný jev — není tedy pouhou superpozicí demografické a ekonomické repro-

(3) Není možné na tomto místě rozebírat shodné a rozdílné momenty procesu demografické a ekonomické reprodukce. Zdůrazňeme pouze, že nelze odkazovat kategorii demografické reprodukce pouze na biologické momenty vývoje obyvatelstva, stejně jako není možné chápat procesy ekonomické reprodukce pouze v rámci bezprostřední společenské tvorby materiálních hodnot. Je naopak možné prokázat právě na pracích klasiků marxismu-leninismu onu faktickou nemožnost oddělovat ekonomické a demografické reprodukční procesy. Jedny mají úlohu podstatné složky, faktoru v průběhu druhých: jejich oddělování je možné pouze v abstrakci, v teoretickém zachycování celku společenského vývoje, přičemž závěry, k nimž tímto způsobem úvah dospíváme, opět potvrdí reálnou neoddělitelnost zkoumaných procesů.

(4) Kategorie reprodukce sociální struktury je použita i autory práce *Sociální struktura vyspělé socialistické společnosti v SSSR* [Rutkevič-Filippov 1976], v níž se analyzuje především její spojení s procesy demografické reprodukce: „Stále typičtější se stává rodina, která je ze sociálního hlediska heterogenní (různorodá), je základní buňkou společnosti, zabezpečující reprodukci obyvatelstva a současně celého systému vztahů, včetně sociální struktury.“ (s. 163) Zkoumání konkrétních faktorů reprodukce sociální struktury spojují potom s analýzou úlohy rodiny, sociální mobility (tzv. „sociálních přesunů“) a sociálních zdrojů generace dělnické třídy a inteligence.

dukce, stejně jako třídy nejsou pouze ekonomicko-demografickou kategorií. Prokažme platnost tohoto tvrzení konkrétněji. Tradiční statistika sociální skladby obyvatelstva, či — v této chvíli snad vhodněji — jeho ekonomicky aktivní části, sleduje podíly jednotlivých skupin na zvoleném sledovaném celku. Snadno však zjistíme, že toto členění je více či méně věkově diferencováno. Jinými slovy, vezmeme-li v úvahu sociální složení nikoli celku, ale jednotlivých věkových skupin (buď pětiletých nebo desetiletých kohort), získáme údaje, které významně osvětlí další pohyb sociálního složení celku ekonomicky aktivního obyvatelstva. Věkově diferencované sociální složení nám totiž umožní určit, o co se změní celkové složení po odchodu nejstarší věkové skupiny do poproduktivního věku a po příchodu nové skupiny do produktivního období: nedává nám tudíž pouze informaci o historii v datech jediného okamžiku sledování, ale poskytuje i důležitý moment předvídání budoucího vývoje. Stejně tak je možné aplikací tohoto postupu řešit otázky závažné pro řízení sociálně třídních procesů, například za jak dlouhé období bude možné očekávat stanovenou změnu sociálního složení, budeme-li cílevědomě usměrňovat sociálně třídní strukturaci věkových skupin nastupujících do ekonomické aktivity apod.

Tím však zdaleka možnosti empirického sledování reprodukčních momentů sociálně třídního vývoje nekončí. Marxisticko-leninské učení zdůrazňuje význam vztahů mezi třídami a sociálními skupinami. Jedním z důležitých reprodukčních aspektů sledování vztahů mezi elementy sociálně třídní struktury je zjišťování intergeneračních vztahů tříd a sociálních skupin, ovšem nikoli tradiční mobilní optikou, která prakticky ztrácí možnost určit historický čas a obsah v projekci do individuálních pohybů, ale sledováním nastupující věkové skupiny podle sociálně třídního původu příslušníků jejich jednotlivých elementů. Tak je totiž možné empiricky doložit a zodpovědět otázku, jak se jednotlivé třídy a sociální skupiny podílejí na proměně sebe samých (zde však spíše v kvantitativním aspektu), na dynamice celku sociální struktury.(5)

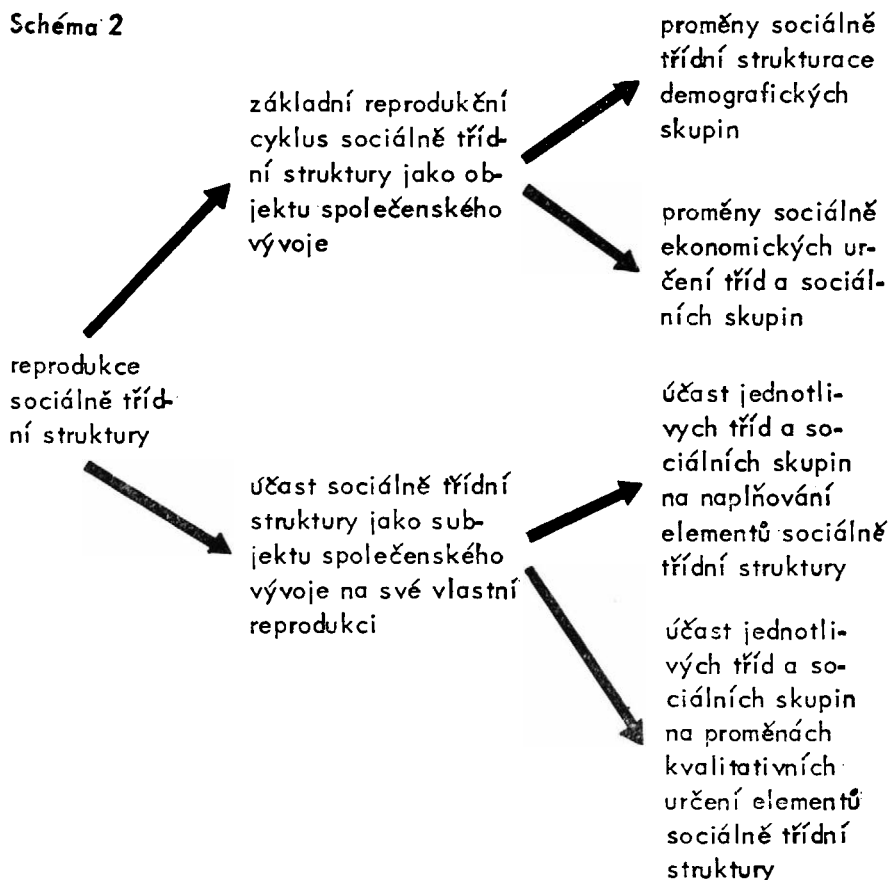
Je však nutné vidět, že oba uvedené aspekty reprodukce sociálně třídní struktury akcentují spíše kvantitativně demografické aspekty: první v linii základních forem reprodukce celku sociálně třídní struktury, druhý v linii účasti celku sociálně třídní struktury na procesech své vlastní reprodukce. Avšak od těchto kvantitativně demografických aspektů reprodukce sociálně třídních vztahů jsou prakticky neoddělitelné kvalitativní momenty tohoto procesu, proměny samých určení tříd a sociálních skupin, jako například obsahu a charakteru práce, vzdělání a kvalifikace, politické účasti a organizovanosti zájmů a společenského vědomí, životní úrovně a způsobu. Je zřejmé, že jde o závažné momenty vzniku kvalitativně nových rysů v určení a dějinné roli jednotlivých tříd a sociálních skupin. Avšak i v této poloze sledování intenzivní rozšířené reprodukce sociálně třídní struktury (termín intenzivní zde používáme proto, abychom — byť i nepřiliš přesně — zdůraznili kvalitativně nové momenty, které procesy reprodukce přinášejí) je nutné rozlišit dva dialekticky spjaté momenty: první z nich představuje kvalitativní proměny vnitřních charakte-

(5) Poznamenejme v této souvislosti, že je zcela markantní rozdíl mezi sledováním intergenerační mobility a intergeneračních momentů v procesech reprodukce sociálně třídní struktury: v prvním případě totiž jde pouze o historicky nerozlišené individuální pohyby, v druhém o rozhodující úlohu sociálně třídní struktury v procesech své vlastní reprodukce. Je jisté, že i mobilní data musí v sobě obzřet důležité reprodukční momenty ve výše uvedeném smyslu, zpravidla však v neuchopitelné a skryté formě. Avšak jedině pomocí kategorie reprodukce je možné společensky relevantně aplikovat skutečný obsah, který sdělují. Analýza reprodukčních momentů sociálně třídní struktury je klíčem ke kritickému rozboru mobilních koncepcí a dat.

ristik determinujících jednotlivé třídy a sociální skupiny (empiricky je sledujeme — a nutno říci na dosti dobré sociálně statistické úrovni — ve vnitřní sociální diferenciaci jednotlivých elementů sociálně třídní struktury), druhý pak zahrnuje účast jednotlivých sociálních skupin na proměně kvalitativních určení jich samých (zde již není tak lehké nalézt bezprostřední vyjádření uvedených reprodukčních momentů, je však možné je odvozovat z nepřímých údajů: jde totiž o takové problémy, jak se například dělnická třída účastní na proměně technologické vybavenosti, obsahu a charakteru zemědělské práce, tedy na konstitutivních rysech určení třídy družstevních rolníků, jak se určité vrstvy inteligence podílejí na růstu vzdělanosti a kulturní úrovni ostatních tříd a sociálních skupin (což jsou podstatné momenty sociálně třídního mechanismu společenského vývoje).

Z toho, co bylo řečeno, byt' jen ve velmi stručném a rámcovém nástinu, vyplývá, že procesy reprodukce sociálně třídní struktury se odehrávají ve dvou základních dialektických polohách: v poloze, v níž sociálně třídní struktura je objektem reprodukce, a v poloze, kdy je subjektem své vlastní reprodukce. Obě pak lze sledovat jak v demografické, tak i sociálně ekonomické komponentě, jak plyne ze schématu 2.

Schéma 2

V této souvislosti zdůrazníme jednu závažnou okolnost: třídnost přístupu k analýze problematiky sociální struktury spočívá nejen v pochopení třídního charakteru sociální struktury jako objektu, jako dějinného produktu společen-

ského vývoje, ale v pochopení třídního charakteru účasti tříd a sociálních skupin na procesech své vlastní reprodukce, tedy v pochopení sociální struktury jako historického subjektu. Jinými slovy: komplexní pojetí třídních podstat vývoje sociální struktury v současných historických podmínkách se musí týkat celistvého, i když vnitřně strukturovaného procesu její reprodukce. Nelze totiž omezit výzkum tříd a sociálních skupin pouze na analýzu sociálního složení populace, ale vždy je nutno vidět dynamiku jejich sebeutváření. Tato skutečnost vynikne zejména při hlubší analýze sociálně třídního vývoje v podmínkách socialistické výstavby, kdy proměny forem reprodukce logicky předcházejí změnám vlastního třídně sociálního složení.

Poznamenejme konečně, že rozpracováním koncepce reprodukce sociálně třídní struktury získáme vysoce účinný prostředek systematického sledování a analýzy vývoje tříd a sociálních skupin, který navíc — neboť je založen na dynamickém sledování vývoje — umožní i jednotící syntézu doposud oddělených a mnohdy obsahově nekoordinovaných teoretických i empirických hledisek jejich zkoumání.

Společným rysem, obecnou zákonitostí procesu reprodukce sociálně třídní struktury v podmínkách socialistické výstavby je usilovná historická likvidace sociálně třídních rozdílů. Jestliže je pro kapitalistické společnosti typické, že i procesy reprodukce sociální struktury mají vysloveně třídní charakter, tzn. nejenže existují antagonistické difference, ale i jejich reprodukce, jejich tvorba má antagonisticky diferencovaný charakter, socialistická revoluce vytváří podmínky pro radikální proměny v obou těchto reprodukčních hlediscích.

Likvidace vykořisťovatelských tříd především ruší antagonistický charakter veškerých poloh reprodukce sociálně třídní struktury. Nastolení vedoucí úlohy dělnické třídy, základního nositele socialistických společenských vztahů, pak vyvolává podstatné proměny v účasti sociálně třídní struktury na své vlastní reprodukci, kde se nejrychleji — v závislosti na úrovni zespolečenšťování a industrializace prakticky již v počátcích budování rozvinutého socialismu — likvidují třídní rysy daného procesu. Jinými slovy to znamená, že socialistická společnost — přestože nemůže překonat rázem nedostatky staré společenské dělby práce, a tedy i reálné diferenciace mezi třídami a sociálními skupinami, — ruší třídní difference v tvorbě těchto diferencí. Nemůže sice rázem zrušit třídy a sociální skupiny, odlišené různým postavením v celku výrobních a společenských vztahů, ale ruší třídně antagonistický charakter tvorby tříd a sociálních skupin. Třídy nejsou produktem a podmínkou socialismu, ale pozůstatkem, který nová společnost rozsáhlým historickým úsilím postupně ruší. Tato podstatná proměna účasti sociálně třídní struktury na vlastní reprodukci je především cílem dělnické třídy, její dějinné úlohy v procesech zrušení veškerých tříd a sociálních skupin spjatých se starou dělbou práce. V současných historických podmínkách socialismu tvoří dělnická třída základní článek objektu a subjektu reprodukce sociálně třídní struktury, je nejpočetnějším sociálním uskupením, je určujícím těžištěm kvantitativních i kvalitativních vztahů tříd a sociálních skupin,(6) je zásadním zdrojem naplňování ostatních tříd a sociál-

(6) V současných podmínkách jsou to právě jednotlivá pokolení vzešlá z dělnické třídy, jejichž dílčí sociální skladba se nejvíce blíží celku sociální struktury společnosti, což lze vyjádřit také tak, že dělnická třída je dynamickým středem pohybu sociálně strukturovaného celku společnosti, je to právě dělnická třída, která produkty své práce se nejvýrazněji podílí na změnách práce i života ostatních tříd a sociálních skupin.

ních skupin,⁽⁷⁾ a proto i proměny v procesech jejího objektivního určení — obsahu a charakteru práce, kvalifikovanosti a vzdělanosti, životní úrovni a způsobu atd. a v ideově politické vyspělosti — jsou nejzávažnější kvalitativní proměnou celku sociální struktury socialistické společnosti.

To jsou některé z podstatných rysů vedoucí úlohy dělnické třídy ve vývoji sociálně třídní struktury socialistické společnosti, které je nutno hluboce analyzovat, chceme-li získat adekvátní a úplný obraz o dějinném poslání dělnické třídy v socialistické výstavbě. Naším cílem bylo pouze ve stručnosti nastínit cesty jejich poznávacího uchopení, v teoreticko-metodologické rovině rozebrat aktivní úlohu kategorie reprodukce sociálně třídní struktury v celku socialistické společnosti a úlohu jejího vůdčího subjektu, dělnické třídy, která již dnes ruší, jak jsme zdůraznili výše, difference v tvorbě sociálních diferencí, aby postupně uskutečnila zrušení veškerých sociálně třídních rozdílů jako takových, ono dějinné kritérium komunismu.

Pochopit však celou hloubku obsahu procesů reprodukce sociální struktury socialistické společnosti (jinak není ani možné adekvátně určit význam samotné kategorie sociální struktury) — znamená organicky spojit ekonomické, demografické, politické a ideologické momenty společenského vývoje, nevnašet mezi ně a sociální strukturu jakékoli přehradu, ale naopak, ukázat jejich vzájemnou spojitost, vzájemnou podmíněnost, příčinné vazby, dialektickou jednotu, což se nejvýrazněji projevuje v reprodukčních formách jejich společenského pohybu.

Nelze oddělovat ekonomické zdroje od jejich následků v sociální struktuře společnosti, právě tak jako nelze ignorovat sociálně třídní základ společenské výroby apod. Komplexnost analýzy, demonstrace širokých vzájemných svazků, je diktována nikoli subjektivním výběrem vědeckého přístupu, ale organickými potřebami společenské praxe a jejího skutečného odrazu.

„Reprodukční přístup“ ke zkoumání kategorie sociální struktury tak představuje především komplexní výzkum zdrojů sociální struktury, tj. především všech ekonomických, politických a ideologických faktorů změn tříd a sociálních skupin, stejně jako aplikaci takového chápání základních prvků sociální struktury společnosti, která umožňuje odhalit sociálně třídní základ ekonomického, politického a ideového vývoje společnosti. K pochopení zásadní úlohy sociální struktury v procesech jejího vlastního formování, jejího historického sebepřetváření, je nezbytné hluboké a komplexní pochopení samotných tříd a sociálních skupin jako základních elementů sociální struktury společnosti v současných historických podmínkách. Jak již bylo poznamenáno v úvodu, základní kritéria určující ekonomickou diferenciaci tříd jsou podmíněna místem v historicky určeném systému společenské výroby, což se odráží v diferencovaném vztahu k výrobním prostředkům, v diferenciaci role ve společenské organizaci práce i v diferenciaci postavení v systému rozdělování spotřebních hodnot.

Je bezesporu nedostačující určit diferenciaci společnosti podle uvedených tří linií, máme-li zobrazit celistvý pohyb tříd a sociálních skupin. Spolu s postížením ekonomického bytí tříd a sociálních skupin je totiž nezbytné analyzovat

(7) Podíly dělnického naplňování jednotlivých tříd a sociálních skupin se přibližují podílu dělnické třídy v celku sociálně třídní struktury (v jednotlivých socialistických zemích přirozeně existují určité difference dané zejména úrovní industrializace a kolektivizace). Poznamenejme v této souvislosti, že v československých podmínkách se projevuje v poslední době vzestupná tendence podílu dělnického naplňování zemědělské populace, a to zejména pokud jde o její nejkvalifikovanější část.

také změny samotných kritérií diferenciaci: jinými slovy, určovat nejenom diferenciaci společnosti podmíněnou různým vztahem k výrobním prostředkům, ale zkoumat také přeměny těchto vztahů, změny v samotných výrobních prostředcích, ve formách jejich zespolečenštění ve výrobním procesu, určovat nejenom diferenciaci podmíněnou místem ve společenské organizaci práce a jejím charakteru, ale analyzovat také samotné změny společenské organizace práce a jejího charakteru, určovat nejenom diferenciaci podmíněnou místem v systému rozdělování, ale zkoumat také změny samotného systému společenského rozdělování. Je zkrátka nezbytné chápat sociální rozdíly v jejich reprodukční celistvosti. Jedině tak můžeme poznat skutečnost, že podstatou sociálních rozdílů jsou sociální vztahy, pochopit, že vztah k výrobním prostředkům je pouhou formou vztahů mezi lidmi ve výrobním procesu, že místo ve společenské organizaci práce, jeho produktivita nebo neproduktivita, jeho charakter jsou pouhou formou vzájemných vztahů jednotlivých tříd a sociálních skupin, že pozice v systému rozdělování, životní úroveň, životní podmínky jsou také v podstatě spojeny se vztahy mezi lidmi v procesu společenské výroby a formování společnosti samé. Proto hraje analýza výrobních prostředků a jejich společenského využití, společenské organizace práce a systému společenského rozdělování neopominutelnou roli při zkoumání přeměn sociálních vztahů, při zkoumání jejich reprodukce.

„Reprodukční celistvost“ se však týká nejenom rozdílů určujících ekonomické bytí tříd, musí být nezbytným rysem i ostatních charakteristik prvků sociální struktury společnosti. Autoři práce *Sociální struktura vyspělé socialistické společnosti v SSSR* správně zdůrazňují, že třídy a sociální skupiny nelze analyzovat pouze pomocí charakteristik jejich sociálně ekonomické determinace, ale že naopak důležitým momentem sociální struktury socialistické společnosti jsou „třídní vztahy v politice a ideologii“.

Dialektické vztahy ekonomických, politických a ideových procesů určují i „účast“ politických a ideologických forem třídních vztahů (zejména jejich jádra, tj. třídních zájmů) v procesech reprodukce sociálních vztahů v rámci společenské základny, a naopak. Z tohoto hlediska je však určující objektivní ekonomická determinace tříd a sociálních skupin, zejména pokud se týká tzv. subjektivních momentů. Avšak tyto momenty — nehledě na to, že nejsou zásadní — hrají důležitou roli v historickém vývoji. Vždyť zejména v současné historické etapě vývoje socialistických společností zaznamenáváme rostoucí úlohu tzv. subjektivních faktorů společenského vývoje.

Proto spolu s kritérii, která určují třídy a sociální skupiny v rámci společenského organismu, je nutné si uvědomit i další charakteristiky vyjadřující stav a dynamiku rozvoje jednotlivých elementů sociální struktury (jež přirozeně určují i změny ve vzájemných vztazích mezi jednotlivými třídami a sociálními skupinami). Proto společně s údaji o výrobní vyspělosti užíváme také charakteristiky politické a ideologické vyspělosti tříd a sociálních skupin, spolu s údaji o materiálních podmínkách života jednotlivých tříd a sociálních skupin užíváme také charakteristiky jejich způsobu života, kultury, hodnotových orientací. To všechno jsou relevantní momenty sociální struktury společnosti a procesů její rozšířené reprodukce v podmínkách socialistické společnosti.

Pro zkoumání konkrétních forem vývoje sociální struktury té či oné společnosti mají však velký význam i další linie diferenciaci, které se „protínají“ s třídní diferenciací: je to například teritoriální nebo národnostní diferenciaci. „Zúžení“ těchto linií diferenciaci v souvislosti s jednotlivými třídami nebo sociálními skupinami vyvolává určitou vnitrotřídní či vnitroskupinovou dife-

renciaci, která — na rozdíl od tzv. vlastních vnitrotřídních či vnitroskupinových diferenciací — je výrazem vlastního pohybu tříd a sociálních skupin (jejich rozčlenění na vrstvy) a má důležitý význam pro srovnání sociálně třídních struktur jednotlivých elementů původní diferenciace.

Pro ujasnění celého systému empirického vyjádření sociální struktury uvedeme přehled jednotlivých typů informací charakterizujících sociální strukturu v její „reprodukční celistvosti“:

A. *Informace charakterizující zdroje sociálních rozdílů a vztahů*, tj. především údaje o rozvoji národního hospodářství, změnách a rozvoji výrobních sil, technické vybavenosti výroby, odvětvové struktury, vnitřních a vnějších ekonomických vztahů dané společnosti atd., údaje o politických cílech a akcích, o politickém systému společnosti, o sociální politice státu, o systému vzdělání, rozvoji kultury dané společnosti atd., tj. údaje charakterizující ekonomické, politické a ideové zdroje sociálních rozdílů a vztahů.

B. *Informace, charakterizující sociální rozdíly a vztahy*:

1. *Informace, které charakterizují třídoturné rozdíly*, tj. vztah k výrobním prostředkům, společenskou organizaci práce a postavení v systému rozdělování; jinými slovy kritéria diferenciace určující třídy a základní sociální skupiny.

2. *Informace charakterizující vývoj tříd a základních sociálních skupin*, tj. podíl tříd a sociálních skupin, indexy jejich kvantitativního růstu, technologickou vybavenost práce, podíl jednotlivých tříd a sociálních skupin na vytváření společenského produktu a národního důchodu, stupeň ekonomické aktivity a politické organizovanosti tříd a sociálních skupin, jejich zájmy apod., tj. charakteristiky vlastní třídám a sociálním skupinám jako celistvým historickým organismům.

3. *Informace charakterizující vnitřní diferenciaci tříd a základních sociálních skupin*, tj. například kvalifikační diferenciaci manuálních družstevních rolníků v oblasti rostlinné a živočišné výroby, diferenciaci dělníků podle stupně fyzické náročnosti jejich práce apod. Jde o takové linie diferenciací, které mají smysl pouze v rámci jedné třídy nebo sociální skupiny (nelze tedy hovořit o třídním složení jednotlivých skupin, charakterizovaných stejným stupněm kvalifikace administrativní práce, neboť zde jde o kritérium diferenciace mající smysl pouze pro sociální skupinu zaměstnanců apod.); proto hovoříme o charakteristikách vlastní vnitrotřídní diferenciace.

4. *Informace charakterizující netřídoturné rozdíly v rámci celé společnosti*, tj. například všechny typy tzv. demografických diferenciací (podle pohlaví, věku apod.), teritoriálních diferenciací, vzdělávacích a kvalifikačních diferenciací, odvětvové diferenciace atd., tj. diferenciací, které se „protínají“ s třídní strukturou společnosti; lze hovořit například o třídní struktuře pracovníků jednotlivých odvětví (stejně jako o odvětvové struktuře jednotlivých tříd a sociálních skupin), o třídní struktuře věkových skupin (stejně jako o věkové struktuře jednotlivých tříd a základních sociálních skupin) atd. Je zřejmé, že každý z tzv. netřídoturných rozdílů „tvoří“ určitou (svého druhu nevlastní) vnitrotřídní diferenciaci elementů třídní struktury.

V této souvislosti předchází i tento typ informací odrážející dělení tříd a sociálních skupin na soustavu jejich odpovídajících vrstev.

V prvním případě se však jedná o vrstvy, které jsou typické pro jednu třídu nebo jednu základní sociální skupinu, ve druhém případě existuje analogický systém vrstev pro všechny třídy a sociální skupiny. První typ diferenciačních kritérií vyděluje například vrstvu vysoce kvalifikovaných dělníků (její vydělení je podmíněno aplikací kritéria kvalifikace dělnické práce, které má smysl

pouze v souvislosti s dělnickou třídou), druhý typ vrstvu průmyslových dělníků, zemědělských dělníků, stavebních dělníků, zaměstnanců v průmyslu atd., vznikající v důsledku „křížení“ třídní a odvětvové struktury. Jestliže první typ informace představuje charakteristiky diferenciacce jedné třídy nebo jedné základní sociální skupiny a stanoví v tomto ohledu specifické a typické změny ve vývoji té či oné třídy, té či oné sociální skupiny, potom druhý typ informace naopak „spojuje“ odpovídající vrstvy jednotlivých tříd a základních sociálních skupin (například tak, že jde o pracovníky průmyslu, tj. spojuje, sjednocuje průmyslové dělníky, zaměstnance či spíše představitele inteligence, kteří pracují v průmyslových odvětvích apod.) a vytváří tak informaci o určitých objektivních podmínkách vývoje sociálních vztahů mezi třídami a základními sociálními skupinami.

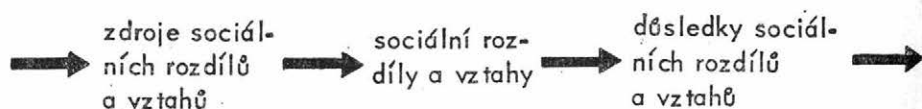
Všimněme si, že k posledním třem typům informace přidáváme i čistě nadstavbové momenty, tj. informace o společenském vědomí tříd a sociálních skupin atd.

C. Informace charakterizující sociálně třídní základ ekonomických, politických a ideologických procesů, tj. především údaje o účasti tříd, sociálních skupin a vrstev na procesech společenské výroby a na vývoji společnosti samé, včetně politické sféry, oblasti dalšího rozvoje kultury, vzdělání, způsobu života atd., a rovněž údaje vyjadřující účast tříd a sociálních skupin na dalším vývoji sociální struktury společnosti (patří sem kromě jiného informace charakterizující úlohu jednotlivých tříd, sociálních skupin a vrstev v jejich dalším naplňování, tj. v procesech reprodukce tříd a sociálních skupin v užším slova smyslu).

V uvedených třech základních informačních komplexech (které jsme rozčlenili spíše ze systematického hlediska, neboť odrážejí procesy, které jsou od sebe v reálné praxi neoddělitelné a jsou vnitřně hluboce spjaté) je možné s vysokým stupněm spolehlivosti empiricky zachytit vývoj sociální struktury společnosti v její „reprodukční celistvosti“.

Při takovém přístupu se základní rozdělení společnosti, strukturní základ společenského vývoje, fakticky odděluje od dílčích strukturních momentů, které ji naplňují a — což je ještě důležitější — od zdrojů a důsledků (ekonomických, politických a ideologických) pohybů sociální struktury jako celku.

Ve schématu reprodukce

se její vnitřní člen dělí na základní a odvozené rozdíly a vztahy (tj. zcela správně se naplňuje jeho vnitřní příčinná struktura), ale současně je ignorována vnitřní strukturace krajních členů schématu reprodukce. Při zdůvodnění tohoto přístupu nechceme v žádném případě zavrhnout chápání sociální struktury v užším smyslu jako sociálně třídní struktury; chceme pouze zdůraznit, že takové zúžení je vždy pouze relativní (v současných historických podmínkách se všechny rozdíly a sociální vztahy realizují uvnitř třídních rozdílů a vztahů, jejichž prostřednictvím jsou určeny směry jejich dalšího vývoje, který vede, svým způsobem, ke změnám základních, tj. třídních rozdílů a vztahů) a nelze je realizovat bez velkých poznávacích ztrát.

Naší snahou bylo zdůraznit nezbytnost rozboru sociální struktury v širším smyslu, v jejím komplexním významu, neboť pouze takový přístup umožňuje odhalit bohatství jejího marxisticko-leninského chápání.

Literatura

- Lenin, V. I.: *Spisy, díl 29*. Praha, Svoboda 1955.
Machonin, P. a kol.: *Československá společnost*. Bratislava, EPOCHA 1969.
Marx, K.: *Kapitál, díl I*. Praha, SNPL 1954.
Rutkevič, M. N. — Filippov, F. R.: *Socialnaja struktura razvitogo socialističeskogo obščestva*. Moskva, Nauka 1976.
Rutkevič, M. N. — Filippov, F. R.: *Socialnyje peremeščenija*. Moskva, Nauka 1970.

Резюме

Ф. Харват: Теоретическо-методологические исходные точки исследования социальной структуры общества

Статья решает проблематику теоретическо-методологических исходных точек исследования социальной структуры общества, подчеркивая диалектическое отношение социальных различий и общественных отношений и определяя социальную структуру как исторически создавшуюся и обусловленную совокупность общественных отношений, ядро которой составляют отношения людей в производственном процессе и которая формирует системы социальных различий, в рамках которой определяются основные объекты и субъекты дальнейшего развития общественных отношений.

Развитие социальной структуры воспринимается как процесс воспроизводства общественных отношений, понимаемого как органический синтез и распространение процесса экономического и демографического воспроизводства; этим подчеркивается комплексность и динамичность развития классов и социальных групп, которая имеет важное значение для дальнейшего усовершенствования управления общественными процессами в период строительства развитого социализма. В конце приводится типология индикаторов развития социальной структуры на основании вышеприведенного восприятия.

Summary

F. Charvát: Theoretical and Methodological Issues of Research into Society Social Structure

The article inquires into the problem of theoretical and methodological criteria of research into society's social structure with special emphasis on the dialectical relationship between social differences and social relations. Social structure is defined as the historically formed and historically determined sum total of social relations with a nucleus constituted by interhuman relations in the process of production. This formation shapes the specific system of social differences providing the framework determining the basic objects and subjects of further development of social relations.

The development of social structure is conceived as a process of reproduction of social relations, interpreted as an organic synthesis and extension of the process of economic and demographic reproduction. This approach highlights the comprehensiveness and dynamic quality of the development of classes and social groups essential for a further improvement of the control of social processes in the period of full-scale socialist construction. Finally, the article provides a typology of indications of the development of social structure on the basis of the discussed "reproduction approach".